

Mitmekeelne ja uuenduslik luulemaastik 1920–1924

Viis eesti luuletajat

EVA VELSKER, MART VELSKER

1910. aastate lõpp ja 1920. aastate algus oli ühiskonnas ja kirjanduses sündmusterohe, kiiresti muutus eesti kirjanduse keelekasutus, mis avaldus eriti värvikalt luules. Neid aastaid on sageli kirjeldatud rühmituste Siuru (1917–1920) ja Tarapita (1921–1922) ajajärguna, lisaks on tõdetud nn ajalaulude levikuga esile tõusnud muutust. „Eesti kirjandusloos” (Süvalep 2001: 227) on väidetud, et tollane üldistuslikkus ja ajalaulude poeetika eripära tuleneb ekspressionistliku voolu mõjust. See on arvestatav väide, kuid ei ammenda muutuse sisu.

Kaalukaid tähelepanekuid 1920. aastate kirjandusliku keele kohta on teinud Tiit Hennoste (2016: 395–407), keda huvitavad avangardi ja keeleuuenduse suhted. Ta on jälginud, kuidas jõudis keeleuuendus eesti kirjandusse (Hennoste 2016: 396–402). Selgub, et õigupoolest tuleks rääkida kahest uuendusest, sest muutus saabus luulesse kahe järjestikuse lainena. Johannes Aaviku ettepanekutele järgnesid uued keelelised tunnused, mis levisid kirjanike loomingus ja mida Hennoste nimetab radikaalseks uuenduseks. Kui esialgu lähtuti Aaviku ideedest, siis varsti liiguti neist mitmes punktis eemale.

Uuenduslainete iseloomustuse on Hennoste (2016: 399–401) välja toonud, siinkohal olgu seda refereeritud lühidalt ja morfoloogilistele tunnustele keskendudes. Aaviku soovitustest levisid kirjanduses mitmesugused lühemad vormid (*sohu*, *vaipu*, *mõtlin* jms), samuti *tet-/t-partitsiip* (*põlet*), lõputa illatiiv (*astu pro astuda*) ja *lle*-allatiiv kolmanda silbi järel (*uulitsalle*). Radikaalse uuenduse käigus hakkasid 1920. aastate alguses levima ka *n*-inessiiv (*meren*), *vv* pro *u* (*jõvvetult*), *i*-tegijanimi (*luuletai*), *den-* pro *des*-vorm (*väristaden*). Tunnuseid on teisigi, kuid uuenduslikkuse avaldumise esimesed märgid luules on just need erijooned. Hennoste (2016: 401) käsitlusest selgub, et radikaalse uuenduse tugev esiletõus oli 1920. aastal ning raamatutesse jõudsid uued jooned tavaliselt aasta või paarise nihkega. Kui tähelepanelikult lugeda tollaseid luulekogusid, ilmneb, et radikaalse keeleuuenduse mõju kõrgaeg oli aastatel 1920–1924, mõnel autoril jätkus mõju ka hiljem.

Siinne artikkel keskendubki eesti luule mitmekeelsusele aastatel 1920–1924. Ajavahemiku piiritlemisel on taustaks keelelised muutused ja kirjandusloolised käsitlused. XX sajandi alguskümnedite periodiseerimise kirjandusloolisi tavasid on mõjutanud Harald Peebu doktoritöö, mille teine peatükk vaatleb aastaid 1920–1923 (Peep 1969: 226–461; vrd Süvalep 2001: 227).

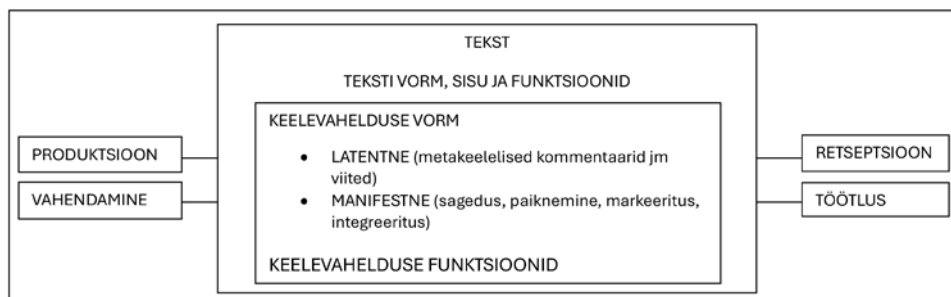
Lugemiskogemused kinnitasid artikli autorite eeldust, et kirjanduskeele tormiline uuenemine ning uute maailmakirjanduslike suundade teadvustamine soosivad mitmekeelsuse levikut. Siit kasvas välja esimene uurimisküsimus: milliseid keele-

uuenduse ja mitmekeelsuse seoseid saab välja tuua ning kas mitmekeelsus on uuen-
dajate programmiline vahend? On tõenäoline, et mitmekeelsusel on erinevaid taustu,
ning see tingib teise uurimisküsimuse: milliseid muid põhjusi ilmneb mitmekeelsuse
kasutamisel luules?

Kirjanduslik mitmekeelsus

Kirjandusliku mitmekeelsuse uurimine on viimasel paarikümnel aastal jõudsalt
hoogu kogunud, eriti uuema kirjanduse käsitlemisel, kus mitmekeelsus on tõusnud
esile koos mitmekultuurilisuse kasvuga ühiskonnas, kuid käsitatud on ka vanemat
kirjandust (vt nt Mende 2023). Kirjandusliku mitmekeelsuse mõiste hõlmab mitut
tasandit. Nii eristavad Saara Lotta Linno ja Liina Lukas „keele-, teksti-, autori- ja
kirjandusväljasisest mitmekeelsust” (Linno, Lukas 2022: 793). Siinses artiklis on
vaatluse all eelkõige teksti mitmekeelsus, ehkki tähelepanu pälvib ka autori keele-
line taust. Kuna uuritav valdkond asub kirjandus- ja keeleteaduse piirialal, mõju-
tab käsitlusi kahtlemata uurijate eriala, seejuures aga rõhutatakse tihtipeale eri
lähenemisviiside lõimimise väärtust. Esmased analüüsivahendid pärinevad sotsio-
lingvistikast: nii on kirjandusliku mitmekeelsuse ja eriti tegelaskõne puhul räägitud
koodivahetusest, seda mõistet edasi arendades on kasutatud nn kirjandusliku koodi-
vahetuse mudelit, mis eristab kuut koodivahetuse astet (Domokos 2020; Domokos,
Deganutti 2022). Samal ajal osutatakse nii eeltoodud kui ka teistes uurimustes, et
keeleteadusest tuttavat koodivahetuse mudelit ei saa otse kirjandusteosele üle kanda:
koodivahetuse mudel on loodud (spontaanse) suulise kõne põhjal, kirjalik tekst on
sellest põhimõtteliselt erinev (vt Sebba 2013). Ilukirjanduses on eri keelte kasutus
isegi realistlikus teoses parimal juhul „lavastatud” koodivahetus ja mitut keelt kasu-
tatakse tihti hoopis teistsugustel kaalutlustel (näiteks intertekstuaalse või karakteri-
dünaamika loomisel; Grutman 2024). Mõni uurija on seetõttu koodivahetuse
mõistest loobunud ja piirdunud mitmekeelsuse mõistega või kasutanud muud
mõistestikku. Harriet Eriksson ja Saara Haapamäki (2011, 2017) räägivad näiteks
keelevaheldusest (rts *språkväxling*), mis lubab muu hulgas jätta kõrvale laenamise ja
koodivahetuse eristuse. Ilukirjandusteoste käsitlemisel väärib tähelepanu nn varjatud
mitmekeelsus (koodivahetuse raamistikus on see varjatud koodivahetus). Ka seda
eristust on nimetatud erinevalt, nt eksplitsiitseks ja implitsiitseks või manifestseks ja
latentseks mitmekeelsuseks. Latentne mitmekeelsus kui teiste keelte kohalolu tekstis
ka siis, kui neid esmapilgul näha ei ole, on üks tekstide keelise mitmekesisuse aval-
dusi ja osutab, et ükskeelsus ei ole sugugi ühemõtteline norm. Till Dembeck (2017)
jõuab koguni tõdemuseni, et ükskeelseid tekste ei ole olemas. Iga teksti saab vaadelda
kasutatud keeliste väljendusvahendite seisukohast, seejuures ei saa kirjandusteost
analüüsides piirduda ainult ühe keelise tasandiga ning arvestada tuleb kultuurilist
ja poliitilist konteksti (Dembeck 2017: 3–4).

Laiemat konteksti hõlmava analüüsimudeli on välja pakkunud Saara Haapa-
mäki ja Harriet Eriksson (2011, 2017). Selle mudeli taotluseks on ühendada keele- ja
kirjandusteaduslik lähenemine, anda kirjandusliku mitmekeelsuse analüüsimiseks

Joonis 1. Kirjandusliku mitmekeelsuse analüüsimudel (Haapamäki, Eriksson 2017: 163).

vahend, mis vaatab seda tervikperspektiivist, arvestab kommunikatiivset konteksti ning on piisavalt paindlik, et seda kohandada erineva materjaliga töötamiseks.

Haapamäki ja Erikssoni mudel on sarnane klassikalise kommunikatsiooni-mudeliga. Kontekstuaalsete komponentidena on ühel pool *produksioon* ja *vahendamine*: autor kui teksti looja, vahendamise all mõeldakse teksti vastuvõtjani toomise viise ning sellega seotud osalisi (kirjastamine jms). Teisel pool on *retseptsioon* ja *töötlus*: teksti vastuvõtjad (lugejad, kuulajad, vaatajad) ning tekstid, mis retseptsiooniga seoses luuakse (arvustused, kommentaarid jne). Analüüsi keskmes seisab tekst: eristatud on selle kui terviku vormi, sisu ja funktsioone, teisalt keelevahelduse vormi ja funktsioone.

Keelevahelduse vormi juures on keskne manifestse ja latentse mitmekeelsuse eristus. Manifestne (eksplitsiitne, otsene) keelevaheldus viitab teise keele otsesele olemasolule tekstis. Latentse (implitsiitne, kaudse) keelevahelduse puhul osutatakse teise keele olemasolule teiste strateegiatega: näiteks võivad tekstis esineda meta-keelelised kommentaarid (*räägib vene keelt*) ja kontekstuaalsed viited. Viidetena võivad tekstis toimida ka nimed, eelkõige proosas, kus nende kaudu viidatakse näiteks tegevuse kandumisele teiskeelses keskkonda või teiskeelse tegelase osalemisele suhtluses. Luule puhul ei saa tavaliselt rääkida selgelt tegevusest teiskeelses keskkonnas või teiskeelsest suhtlusest, ent nimed võivad seal kanda teistlaadi viiteid mitmekeelsusele, näiteks luua intertekstuaalseid seoseid, seega oleme need analüüsis vaatluse alla võtnud.

Manifestset keelevaheldust on võimalik edasi uurida mitmest aspektist. Esiteks võib saada umbkaudse pildi keelevahelduse sagedusest tekstis, mööndes küll, et täpne kvantitatiivne ülevaade ei ole enamasti võimalik (Haapamäki, Eriksson 2017: 164). Teiseks on mitmekeelsusel alati mingi funktsioon, kuid siinjuureski ei saa üksühest vahekorda vormi ja funktsiooni vahel välja tuua, samuti ei pruugi autori kavatsus kokku langeda lugejate tajutava funktsiooniga. Funktsioonidena on eri käsitlustes (nt Sternberg 1981; Laakso 2011; Tidigs 2014) nimetatud autentsuse taotlust, karakteriloomet, normide rikkumist, huumorit, paroodiat, eksotiseerimist jms. Niisiis ei ole võimalik koostada funktsioonide loetelu, need peaksid selguma teose analüüsi protsessis.

Kõik analüüsi komponendid on seotud ja dünaamilises vastasmõjus nii omavahel kui ka ümbritseva kommunikatiivse ja kultuurilise kontekstiga, mida ei ole joonisel 1 näidatud. Mudeli tugev külg on see, et üldistavalt hõlmab see peamisi kirjandusprotsessi osalisi ja võimaldab lisada uusi potentsiaalseid osalisi, ilma et kogu raamistikku tuleks iga kord ümber teha. Eri komponendid ei ole alati ühtviisi asjakohased ja analüüsi fookus saab keskenduda mõnele valitud aspektile. Mudel on algselt üles ehitatud proosateoste eritlemiseks, ent mõnevõrra on seda katsetatud ka luule analüüsimisel.

Kirjandusliku mitmekeelsuse analüüsimisel on veel kasutusel mõiste *transkeelsus*. Kui mitmekeelsuse all mõistetakse eri keelte esinemist tekstis eraldiseisvate, lahus süsteemidena, siis transkeelsus rõhutab keeleliste piiride voolavust, keelelised vahendid kuuluvad ühte varamusse. Enamasti kasutatakse transkeelsuse mõistet autori mitmekeelsust käsitledes, eelkõige juhtudel, kui autor kirjutab mitmes keeles või selles, mis ei ole tema emakeel (Kellmann, Lvovich 2021: xvii–xviii). Siinses uurimuses vaadeldud autoritest võiks seega transkeelsena käsitleda Valmar Adamsit. Kuid tegu võib olla ka kirjaniku kavatsusliku keelepiiride hāgustamisega või transkeelse lugemisega, nii on just luule näitel osutatud eri lugemisviiside tekkele lugejate keeleoskuste ja -harjumuste najal (Huss, Tidigs 2015).

Artiklis võtame vaatluse alla manifestse mitmekeelsuse juhtumid, aga käsitleme ka mõningaid latentse mitmekeelsuse ilminguid. Manifestset mitmekeelsust ongi uuritud rohkem, sest see on kergemini hõlmata valdkond. Ehkki suur osa uurijaist eristab manifestset ja latentset mitmekeelsust (eri terminitega), ei ole piiritõmbamine ühesugune. Põhjaliku ülevaate latentse mitmekeelsuse käsitlemisest on andnud Mariana Deganutti (2024), osutades eri tõlgendusvõimalustele ja toonitades varjatud mitmekeelsuse laia levikut. Oleme arvanud manifestse mitmekeelsuse alla kõik selgelt võõrkeelsed juhtumid, ka üksiksõnad, mida mõni uurija (nt Sternberg 1981) on liigitanud varjatud mitmekeelsuse alla. Ent võõrsõna ja teksti paigutatud teiskeelse sõna vaheline piir ei ole siiski selge: kuidas käsitleda näiteks sõna *malöör* (Barbarus 1920: 21), mis on tekstis keeleliselt integreeritud, ent mis ei ole saanud eesti keele sõnavara osaks ja on ilmselt mõistetav ainult prantsuse keele kaudu? Oleme seega vaatluse alla võtnud ka võõrsõnade esinemise kui varjatud mitmekeelsusega piirneva ilmingu, seda eriti ajastu kontekstis, kus sõna kasutamises on näha varieeruvust ja eri muganemisastmeid. Samuti vaatame isiku- ja kohanimede kasutamist kui võimalikku varjatud teiskeelset tausta.

Omaette küsimus on lõunaestli keelejoonte kasutamine. Eesti avangardi radikaalne keeleuuendus on tugeva lõunaestilise põhjaga ja nii võib seda käsitleda uue keelekuju loomisena, kus keelte eristust ei teki. Teisalt on paljud 1920. aastate alguse luuletajad lõunaestilise taustaga, mitmed kirjutanud luuletusi muu hulgas lõunaestli keeles. Mitmekeelsuse raamistikus saaks nii või teisiti käsitleda ühe keele eri variantide kasutamist, siinses artiklis keskendume siiski otseselt võõrkeelte kasutamisele ja mõjule, ehkki puudutame riivamisi ka lõunaestli keelt.

Materjal ja esmased tähelepanekud

Lähema vaatluse alla tulevad viie autori uudiskogud aastatest 1920–1924. Valiku tegemiseks rakendasime esimese sammuna piiranguid: loobusime lasteluulest, pikkadest lüroepilistest teostest, valikkogudest, uustrükkidest, samuti lõunaeestikeelsetest luuletajatest ning vanema põlvkonna eestikeelsetest autoritest, kelle esimesed raamatud ilmusid XIX sajandil. Seejärel lugesime suurde valikusse jäänud luulekogusid ning tegime märkmeid. Eristusid neli luuletajat, kellel on manifestse mitmekeelsuse juhtumeid sel perioodil kõige rohkem: Valmar Adams, August Alle, Johannes Barbarus ning Gustav Suits. Viidendaks lisasime Henrik Visnapuu, kellel on manifestset mitmekeelsust mõõdukamalt, kuid kes on radikaalse keeleuuenduse kõige programmilisem esindaja. Viimase väite tõenduseks on Visnapuu luuleloomingu kõrval tema artikkel „Minu vaidluskiri Johannes Aavikule” (Visnapuu 1923).

Viie luuletaja üheksast luulekogust koostasime andmebaasi, kuhu kandsime kõik võimalikud mitmekeelsuse juhud, aga ka nendega piirnevad nähtused, muu hulgas võõrsõnad. Need luulekogud on Valmar (Vilmar) Adamsi „Suudlus lumme” (1924), August Alle „Carmina barbata” (1921), Johannes Barbaruse „Katastroofid” (1920), „Vahekorrad” (1922) ja „Geomeetiline inimene” (1924), Gustav Suitsu „Kõik on kokku unenägu” (1922), Henrik Visnapuu „Talihari” (1920a), „Hõbedased kuljused” (1920b) ja „Käoorvik” (1920c). Võõrsõnade andmebaasi sisestamisel lähtusime võõrsõnade klassikalistest tunnustest (vt Võõrsõnade kirjutamine). Käsitluses panime rõhku kvalitatiivsele analüüsile, võõrsõnade puhul eriti nende erineva võõrusastme tõttu, mispärast võivad need mitmekeelsuse kontekstis toimida erinevalt. Andmebaasi tegemisel sai kinnitust väide, et mitmekeelsuse täielik kvantitatiivne ülevaade ei ole võimalik – küll aga alluvad teatud segmendid materjalist kvantifitseerimisele paremini kui teised. Arvutasime välja nii manifestse mitmekeelsuse kui ka võõrsõnade esinemissagedused, mis näitavad juhtumite keskmist hulka leheküljel (koguhulk jagatud raamatulehekülgede arvuga). Arvud oleksid veelgi usaldusväärsemad, kui võõrsõnade hulka suhestada tekstide kogumahuga, kuid esialgses andmebaasis polnud see võimalik, sest kõigist vaadeldavatest luulekogudest pole digiteeritud loendatavat materjali. Latentse mitmekeelsuse tõlkimisest arvude keelde loobusime, sest tõlgenduslike vaidluskohtade hulk kujuneb seal suureks.

Järgnevalt on esitatud autorite kaupa mitmekeelsuse esinemise koguarvud ning sulgudes esinemissagedused (keskmine hulk leheküljel): Suits 35 (0,18), Alle 11 (0,12), Adams 19 (0,18), Barbarus 22 (0,08), Visnapuu 13 (0,05). Võõrsõnu on rohkem ja nende arvestus muutub statistiliselt tähenduslikumaks, olukord on järgmine: Suits 174 (0,89), Alle 167 (1,78), Adams 100 (0,96), Barbarus 683 (2,51), Visnapuu 90 (0,35). Manifestses mitmekeelsuses kasutavad viis autorit enim ladina keelt, kokku 36 korral, järgneb prantsuse keel 26 korraga. Prantsuse keele mõju tugevneb märgatavalt latentse mitmekeelsuses, kus ladina mõju omakorda väheneb. Kahe juhtkeele esinemisviisides on erinevus ka see, et ladina keelest kasutatakse peamiselt kinnisväljendeid ja sententse. Sageduselt kolmas on manifestse mitmekeelsuse puhul inglise keel 16 esinemiskorraga. Lähiajaloo Eesti kaks tähtsat keelt on suhteliselt tagasihoidlikul kohal: otsese mitmekeelsusena esineb saksa keel kuuel ja vene neljal korral.

Ladina keele suur tähtsus võib olla seletatav tollase euroopaliku koolihariduse mõjuga, millele annab erandliku lisapanuse Alle – sellest tuleb juttu allpool. Prantsuse keele tähtsuse põhjustest olulisim paistab olevat prantsuse keelt ja kultuuri väärtustav ning saksa ja vene keelt tõrjuv kultuuriorientatsioon, kuigi kahte viimast osati teistest võõrkeeltest paremini. Prantsuse orientatsiooni olemasolu tõendab Kaia Sisask raamatus „Noor-Eesti ja prantsuse vaim”, kus on juttu küll pisut varasemast ajast, aga on viidatud ka ajakirja Looming 1933. aasta küsitlusele, milles uuriti kultuuriinimeste välisorientatsiooni. Sisask (2018: 137) teeb üldistuse: „Valdav enamik vastanuid nimetab vajadust suunduda kultuuriliste ergutuste saamiseks Prantsusmaa poole.”

Ennekõike leidub mitmekeelsust värsiridades, kuid ajajärgule iseloomulikult kasutati eestikeelsete luuletuste pealkirjastamiseks aeg-ajalt võõrast keelt. Siin käsitletud autoritest ei leidunud seda Visnapuu kolmes raamatus, kuid meenutagem, et kirjandusse oli ta enne seda saabunud „Amorese” (1917) laulikuna. „Võõrakeelsed tiitlid ja pealkirjad” jäid silma ka Aavikule (1921: 74), kes suhtus neisse kriitiliselt.

Manifestsete juhtumite sageduse poolest on eesotsas Suits ja Adams. Adamsil on Suitsust tihedamalt võõrsõnu, kuid ta ei ole siiski võõrapärasem kui Suits: latentse mitmekeelsusega paistab Suits palju rohkem silma ning tal on ka variatsioone rohkem. Adamsi võõrapärasus on ühetaolisem. Märkimisväärne on veel Barbaruse ja Visnapuu erinevus: Visnapuu on kõnealuses viisikus igas mõttes kõige omaokeelsem autor, suhtarvud on väikesed. Tõsi, ta on kõige omaokeelsem juhul, kui arvame selle alla lõunaeesti keelekujud. Barbarus tarvitab otsest mitmekeelsust rohkem kui Visnapuu, kuid erinevus pole väga suur. Vahe muutub plahvatuslikult suureks siis, kui mängu tulevad muud võõra keele elemendid. Kõikide kaasaegsete luuletajate võõrsõnu pole küll seni kokku loetud, kuid on peaaegu kindel, et Barbaruse värsilooming on oma aja eesti luules kõige võõrsõnalisem.

Järgnevalt vaatleme autorite kaupa, mil viisil ja mis funktsioonis esinevad luules mitmekeelsus ja võõrsõnalisus.

Gustav Suits

Suits on uuritavatest autoritest vanim ja selleks ajaks kõige tuntum. Ta oli Noor-Eesti juhtfiguur, kelle sõnastatud on euroopalikku kultuuri taganõudev hüüdlause (Suits 1905: 17). Ta oli elanud aastaid Soomes ja reisinud ka mujal. Avar kultuuriline haare torkab silma juba luulekogu „Kõik on kokku unenägu” pealkirjast ning isegi kui lugeja ei tunne ära viidet Calderónile, annab Suits selle kätte eessõnas, kus on tsiteeritud hispaania keeles koos eestikeelse tõlkega: „*La vida es sueño – elu on unenägu!*” (Suits 1922: 5) Nii on lugeja kohe viidud teiskeelsete tekstide sekka ja põimumist teiskeelsete tekstidega rõhutavad luulekogus leiduvad tõlked, mis on paigutatud Suitsu luuletuste vahele ja toimivad nii kultuurilis-keeleliste ristviidetena. Neidki saab tervikteose seisukohalt käsitleda latentse mitmekeelsuse näidetena.

Nagu öeldud, Suitsul esinebki eriti rohkesti latentset mitmekeelsust. Latentsus saab avalduda mitmel viisil. Näiteks on Dembeck (2017: 16) väitnud, et keeleline

segunemine võib märkamatult aset leida juba värsimõõtude kaudu ning „võõra” värsivormi kasutamine seob teksti keelise kontekstiga, kust see pärit on. Kui selle mõttega kaasa minna, siis eriti võiksid arvesse tulla harva kasutatavad kinnisvormid. Sel juhul paistab Suits sedasorti varjatud seostega silma, näiteks leidub tal elegilist distihhoni („Eneseteostus”, „Õnnelikud”, „Vikerkaar”, „Hauakiri”). Samal ajal on see latentse mitmekeelsuse piiriala. Latentse mitmekeelsuse ilmsem esinemisala on Suitsul nimed, mida leidub silmatorkavalt palju. Need võib jaotada kaheks: ühed (enamasti isikunimed) toimivad tekstuaalsete viidetena (Voltaire, Lucretius, Maupassant, Dickens), aga veel rohkem on viiteid kaasaegsele maailmale eelkõige kohanimede, vahel ka isikunimede (Denikin, Koltchak) kaudu.

Suitsu keskne taotlus on ümbritseva maailma peegeldus, sealhulgas keelise tegelikkuse peegeldus ja sellega on seotud manifestse mitmekeelsuse avaldumisuhtumid. Eriti oluline on tsükkel „Maailma vari”, kus lüüriline mina reisib läbi Euroopa. Seesuguse reisi Suits tõepoolest tegi ja luuletustest kujuneb omamoodi värsspäevik. Keeelise tegelikkuse peegelduse taotlust ilmestab näiteks luuletus „Krupp”, kus „mina” sõidab rongiga läbi sõjaootel Saksamaa: „Ent Schweinehundiks kirub minnes nüüd / teist, kaubareisijat saks. / Mein Herr, kas ei kuulnud teiegi?” (Suits 1922: 60) Vestlus rongis käib saksa keeles ja seda antakse edasi võtetega, mis on iseloomulik ka ilukirjanduslikus proosas: teksti lisatakse võõrkeelne vandesõna ja pöördumisvormel. Sõrendus kuulub siin Suitsule, kes ongi enamasti võõrkeelseid sõnu, lauseid ja fraase esile tõstnud. Üksiksõnad on mõnikord markeerimata, sel juhul võib oletada, et autor näitab neid eesti keelde integreeritud võõrsõnadena, mitte otsese mitmekeelsuse ilminguna, nagu värsis „nende taga öösse saladud dreadnoughtid” (Suits 1922: 93) – ingliskeelse sõna lugemiseks peab oskama seda hääldada, samal ajal on see allutatud eesti astmevaheldusele.

Teistsugune näide on luuletus „Udulinikus”: „Vene kiriku kellade kaja: / D i l i n d i n n - d i n n ! [---] Sadama jääle määr astuda / mööda auto mõne vurangust. / Kaenla all S n a m j a T r u d a [---].” (Suits 1922: 112) Tegevuskohta siin otse ei öelda, kuid Suitsu elulugu meenutades ning linnamaastiku variantidele mõeldes on loomulik arvata, et see on pilt Helsingist. Znamja Truda oli esseeide ajaleht, mida salaja Vene impeeriumis levitati. Eestikeelses luuletuses ja oletataval Soome linnamaastikul tähendab vene keel ühelt poolt poliitilist keelt, teiselt poolt haakub see vene kirikuga. Isegi kell heliseb siin venepäraselt – sellele võiks viidata ka sõrendus.

Ajastule iseloomulikult leidub Suitsu luules viiteid prantsuse keelele. Suits reisis Pariisi lootuses seal oma doktoritööga tegeleda, ent algav sõda lõi plaanid segi, kuigi Pariisi ta jõudis. Pariis, euroopluse süda, on muutunud, nagu adub Suits „Luxembourgis aias”: „Ei Pariisi tunnud ära [---] G a r e d u N o r d'i poole ratsutasid küra-siirid / sätendasid uhkelt nende vased, / kihutasid pööraselt kuriirid. / Vennastund kas töölistega kodanlased, / liitund sotsialistid, Élysée? / V i v e l a F r a n c e ! j a v i v e l ' a r m é e ! / kogu tee.” (Suits 1922: 62)

Prantsuskeelseid fraase ja viiteid prantsuse kultuuriruumile leidub mujalgi, ühe võttena kasutab Suits prantsuskeelset pealkirja luuletuses „Paysage de la Seine”. Maastikupilt maalitakse lugejale eesti keeles, prantsuskeelne pealkiri loob aga seosed

teise kultuuriruumi ja kunstiga. Suitsul on see vaadeldavas kogus ainus võõrkeelne pealkiri, seevastu on tal tekstide sees manifestset võõrkeelsust palju.

Kõige rikkalikumalt pakub mitmekeelsust pikem luuletus „Koduhõllaus”, kus meenutatakse visiiti Inglismaale ja sellele järgnevat reisi koduste maastike poole. Selles on mitu keelt (taani, inglise, soome), need keeled põrkuvad omavahel ja mitmekeelset situatsiooni kommenteeritakse luuletuse sees: „Vana Euroopa vahe- rahu lapsed, / kes mõõdaks meist hirmuhoo see sügavust! / Keeritavad keeled, hää- buvad hääled, seginevad saatused / ja erinevad. – Dette her var et kraftigt Styrt! / You, sir, you are from Russia? – Perkele!” (Suits 1922: 89) Siit on kõige otsesemalt näha see, kuidas Suits peegeldab keelelist tegelikkust enda ümber.

Suitsu luulekeel erineb ülejäänud nelja autori keelest muu hulgas selle poolest, et ei paista ühemõttelist kaasaminemist Aaviku uuendusega ega radikaalse keele- uuendusega, kuigi väikseid haakumisi leidub. Ometi on raamatus „Kõik on kokku unenägu” keelelist uuenduslikkust palju. See on Suitsu individuaalne uuenduslikkus, mis avaldub mitmel tasandil (süntaks, sõnavara jpm) ning mis vajaks eraldi uurimist.

August Alle

Alle tegutses enne Eesti iseseisvumist Leedus ja Venemaal. Eestisse tagasi jõudes oli ta Siurule lähedal seisev autor ning seejärel Tarapita liige. Oma teises luulekogus „Carmina barbata” (1921) on ta kasutanud enam-vähem täiskomplekti avangardi keelest (*n*-inessiiv, *vv* pro *u*, *i*- tegijanimi, *den*- pro *des*-vorm jm), selles on ka mär- gataval hulgal võõrsõnu ning laia geograafilise haardega koha- ja isikunimesid. Vör- reldes Suitsuga on Allel keelte valik väiksem: ta eelistab ladina keelt, teisena on tähtis prantsuse keel. Raamatu ladinakeelne pealkiri on eestikeelses tõlkes „Habemega lau- lud”. Habetunud luules peaks lugeja ära tundma vanaaegse karvasuse ja robustsuse. See saab ühelt poolt Alle autoripositsiooni tunnuseks, teisalt aja märgiks, kuivõrd raamat on ajaluule kogu. Kui nii, siis pole ka ilmselt pikk maa Barbaruse nimes aval- duva barbaarse enesekuulutuseni.

Raamatus on ladinakeelne epigramm „Nuptiarum causa” (Alle 1921: 42; „Abi- elu nimel”) ning see on lisaks lõunaestikeelsetele luuletustele teadaolevalt ainuke juhtum aastatest 1920–1924, kus eestikeelses uudiskogus ilmub sama autori läbinisti võõrkeelne luuletus. Vaatamata epigrammi esmapilgul krüptilisele allegooriale võib kindel olla, et sellega on silmas peetud Adsonit: Austriat rööbitatakse tekstis Arthu- riga ning raamatu järgmises epigrammis „Siuruliin” võrreldakse (samamoodi allite- ratiivselt) Austria ja Ungari liitu Adsoni-Underi ühendusega. Seletusi, miks tekst on ladinakeelne, võiks leida kolm: keelelise katsetamise lust, enese harituse demonstree- rimine ning see, et võõras keel toimib siinkohal kui salakeel. Võõraid keeli raama- tus tõlgitud pole. Ladina keelt valdas Alle paremini kui teised selleaegsed luuletajad. Põhjus peitub ebatraditsioonilises hariduskäigus: „Ladina keeles sai ta hea koolituse ühes Vilno katoliiklikus internaadis, kus ta paar aastat elas koos silmapaistvate lati- nistidega” (Mihkla 1940: 749).

Teised näited otsesest mitmekeelsusest on Alle kogus tavapärasemad ning lühemad, kuid need ei piirdu ainult levinud sõnade ja fraasidega, eestikeelses tekstis on mõni võõrkeelne sõna või kinnisväljend, mis avaneb vaid keelt õppinud inimesele. Iseloomulik näide on luuletuses „Mäss”: „Olgu tervitet töölised, kogu vulgus” (Alle 1921: 18), kus ladinakeelne *vulgus* on tekstis esile tõstmata ja tähistab lihtrahvast. Haapamäki ja Erikssoni skeemi järgi sulandub ladina keel siin teksti tasandil sujuvalt eestikeelsesse tervikusse, kuid retseptsiooni tasandil on see kommunikatsiooni piiramise varjatud vahend: retooriliselt pöörduakse lihtsate inimeste poole, kuid keelelised valikud paradoksaalselt välistavad selle, et „liiga lihtne” inimene osaleks retseptsioonis.

Vulgus on tsitaatsõna, kuid esineb juhtumeid, kus nende erinevus võõrsõnast ei ole üheselt määratletav. Mitmekeelsuse tähistamise printsiibid pole Alle raamatus selged, tundub, et põhireegel on tsitaatide ja lendfraaside kursiivi asetamine, samal ajal kui üksikute sõnade puhul jääb see tegemata. „Carmina barbata” võõrsõnade seas on neid, mille omaksvõtt oli alles toimumas ning mille praegune kirjaviis erineb toonasest (*karteč, laapislazuul, rheuma*).

Allet on luuleloos meeles peetud epigrammide kirjutajana. Ajuti on võõrsõnad Alle jaoks koomika tekitamise vahend, näiteks epigrammis „Ürgsemperlik”, kus ei leidu küll otsest mitmekeelsust, kuid Semperi luuletuse „Ma olen ürgmets” onomatopoeetiline mäng on teisendatud mänguks võõrsõnadega, mis osutab Semperi moodsale võõrapärasusele: „thürr-eo, thürr-eo, / jodiin, / jodiin, / thüreo-jodiin, thüreo-jodiin, / globiin, globiin, / hemoglobiin, / thüreo-jodiin, hemoglobiin, / thürr-eo, / globiin” (Alle 1921: 44).

Toodud näide on värvikas, kuid luulekogu seisukohalt polegi naljategemine kõige tähtsam, suur osa „Carmina barbata” luuletustest on tõsised. Lühemad keeleüksused, mida Alle põimib eestikeelsetesse värssidesse, täidavad mitut eesmärki. Autoril näib olevat soov muuta kõnepruuki targalt ülevamaks ja keerulisemaks: „Haletsen sind, Issand, *me hercule*.” (Alle 1921: 38) See tendents on ühelt poolt autori kuvandi loomise teenistuses, teiselt poolt kultiveeritakse õpetatud kirjandusinimese salakeelt.

Allel näib olevat soov tuua luulesse uue ajaga haakuvat urbaanset moodsust: „Pärani on lahti 1001 café: / uksehoidjaks maur” (Alle 1921: 82). Uue aja märke otsitakse samal ajal radikaalses keeleuuenduse võtmes – need kaks tendentsi näivad kokku mängivat ning võõrkeelsust võib Allel pidada uuendusprogrammi komponendiks. Keele- ja luuleuuenduse ning mitmekeelsuse ruumiline kokkupuutepunkt on sageli kaasaegne suurlinlik keskkond, millest kõneleb viimati tsiteeritud luuletus.

Valmar Adams

Valmar Adams, sünninimega Vladimir Karl Moritz Adams, tuli ilmale Peterburis ja elas esimesed eluaastad venekeelses keskkonnas. Debüütktogu „Suudlus lumme” (1924) ilmumise ajal oli ta tudeng Tartus. Adamsi eesnimed muutusid: temast sai Vilmar ning seejärel Valmar Meelend.

Adams alustas venekeelse luuletajana, kuid otsustas 1920. aastate alguses vene keele vahetada eesti keele vastu. See andis põhjust juba artikli alguses nimetada teda transkeelseks autoriks. Adamsi keelevahetuse põhjuste üle on mõtisklenud Rein Kruus, kelle oletusel võis tunduda uutes oludes võimatu väljaspool Venemaad „kirjutada vene keeles, futuristlikule või imazinistlikule poetikale orienteerudes” (Kruus 1984: 123). „Suudlusest lumme” futurismi ei leia, muid mõjutusi küll. Adams pühendas luulekogu Suitsule.

Adamsi varases eestikeelses luules kohtab keeleuuendust, kuid radikaalse uuen-duse võtteid on vähe. Kõige järjekindlamalt on „Suudluses lumme” rakendatud Aaviku kolme soovitus: lühemaid sõnavorme (eriti käändsõnade vokaalmitmust), *tet-/t*-partitsiipi ning *lle*-allatiivi. Pisut on teisigi uuenduslikke vorme, aga juhusliku-malt. Adamsi luulet ei ole Hennoste lähemalt käsitlenud, kuid siinne vaatlus lubab arvata, et erinevalt Allest, Barbarusest ja Visnapuust ei saa Adamsit pidada radikaal-seks keeleuuendajaks, vaid pigem autoriks, keda innustasid Aaviku seisukohad.

Adamsit huvitab luulekeeles keelelise tegevuse reflekteerimine. Selgelt tuleb see välja luuletuses „The importance of being Earnest (Poeet ja keelmeister.)”. Pealkiri on laenatud Oscar Wilde'i näidendilt, kuid peamiseks luuleaineks on hoopis kesksõna tarvitamine: „põhjus pattu teta / On kaaluv: eilne tête-à-tête: / Sää! ütles armsam, kes ei peta, / Viis korda „tatud”, viis kord „tet”!” (Adams 1924: 80)

Adams on eespool toodud andmete kohaselt Suitsu järel teine aktiivne manifestse mitmekeelsuse kasutaja 1920. aastate alguses. „Suudluses lumme” on otseste mitme-keelsuse juhtude seas võõrastest keeltest kõige rohkem ladina ja prantsuse keelt. Ena-masti esineb võõras keel üksiksõna või -fraasina teksti sees või on kasutatud võõr-keelseid pealkirju või nende osi. Pikema tsitaadina on esitatud tsükli „Jalakiri” saksa-keelne moto (Adams 1924: 77), kus Friedrich Nietzsche sõnad seletavad pealkirja. Seletus avaneb küll vaid neile, kes tsitaadist aru saavad, tõlget pole.

Vene keelt on kasutatud vaid ühes joonealuses märkuses, kust saab teada, et luuletus „Sünd” on tõlge Adamsi venekeelsest kogust „Житіє” (Adams 1924: 90). Siinkohal pakuvad huvi kaks asja. Esiteks – Adamsi „Житіє” pole trükkis ilmunud. Teiseks – Adams näitab selle joonealusega oma transkeelsust, kuid luuletekstide sees tal vene keelt manifestse mitmekeelsuse näidetes pole. Latentse mitmekeelsuse juh-tude seas on vene keelt, kuid siiski on näha rohkem prantsuse, saksa ja inglise keelt.

Raske on väita, et Adamsi mitmekeelsus on kirjandusliku uuendusprogrammi osa – avangardi keel see pole ning kõikehõlmavat uuendust ei paista. Mitmekeelsuse esinemine võib olla seotud sellega, et Adams tajuski maailma mitmekeelsena, kuid seos jääb lõdvaks, sest maailma keelelist kirevust siin väga palju ei näidata ning võõ-rad keeled on peamiselt kultuuriorientatsiooni märgid ning lüürilise mina laiendu-sed. Adams paneb rõhku „mina” tunnuste esiletoomisele. Ta tahab kõnelejat näidata õpetatud mehena ja jätta muljet, et lüürilise mina ja autori vahel ei olegi suurt vahet. Erikssoni ja Haapamäki skeemi taustal võib tõdeda, et Adamsi mitmekeelsus aktua-liseerib autori ning sellega seotud positsioonid: tähtis on, et autorikuvandi tunnuste seas oleks võõraste keelte pruukimine, seevastu publik on oluline vaid selle tunnis-tajana, kuidas Adamsi-nimeline tegelane liigub võrdväärse Euroopa suurvaimude seas. Adams kasutab mänglevat tooni, kuid see ei pane taotlust kahtluse alla. Otsest

tõendusmaterjali leiab neile väidetele mitmest luuletusest, seoses manifestse mitmekeelsusega on kõige värvikam „Improvisatsioon VI”, kus kõneleja arutab, kuidas ta surra tahab, ja jõuab järgmise soovini: „Ma tahan surra siis, kui olen kuulnud hääle / Säält, kust nii selgelt paistab kosmiline piljard. / Kui France'i Anatole on tähendand Voltaire'il: / „Monsieur Adams, n'est-ce pas, jääb jälle hiljaks!”” (Adams 1924: 86)

Johannes Barbarus

Johannes Vares oli arstiteadust õppinud Kiievi ülikoolis, 1920. aastate alguses asus ta arstina tööle Pärnus ja sidus end rühmitusega Tarapita. Luuletajanimeks valis ta Barbaruse, juba nimigi mõjub muukeelse ja võõrana.

Siinses artiklis on vaatluse all Barbaruse „Katastroofid” (1920), „Vahekorrad” (1922) ja „Geomeetiline inimene” (1924). Manifestset mitmekeelsust on neis mõõdukalt, esinemisjuhud on markeerimata ning seda võtet on kasutatud enamasti pealkirjades ja motodes. Nii ajastule kui ka autorile iseloomulik on prantsuse keele rõhukas osakaal, mis teiskeelsete fraaside kõrval tuleb esile kohanimede valikus (Pariis, Gare du Nord, Notre Dame jt), aga ka manifestse ja latentse mitmekeelsuse piiril paiknevates sõnakujudes. Ehkki Barbarusel (nagu Suitsulgi) on kindlasse geograafilisse punkti paigutatud luuletusi („Tsykl: Pariis” kogus „Geomeetiline inimene”), ei ole ta kasutanud teiskeelseid fraase samamoodi kohatunnetuse tekitamiseks, linnast saab pigemini suurlinna üldpilt, millega seostuvad temaatilised võõrsõnad (*kapitaal, elektriseerit, auto*), või saab linnast inimese kombel samamoodi geomeetiline objekt: „Pind pinna kõrval, tahu kõrval tahk, / pilk – perpendikuläär [---] Längruudud, nelinurgad, parallelogrammid, / kvadraadid, kuhikud, pyramiidid, – / all tänavkraavin systlevad trammid, / minu käen juhivad niidid.” (Barbarus 1924a: 91)

Manifestset mitmekeelsust esineb Barbarusel pealkirjades, näiteks „La danse du ventre” kogus „Geomeetiline inimene”. Muukeelsed sõnad ja fraasid osutavad tema luuleloomingus sageli kindlatele selle keelega seotud paikadele, aga võivad lisaks eri viidete kaudu seonduda kultuuriruumidega. Need ilmnevad nii motodena („Oh ironie, sainte ironie, / viens que je t'adore! / Proudhon.” (Barbarus 1924a: 73)) kui ka teksti sees („kelle olemine – painajalik „Les Fleurs du Mal”” (1924a: 68)). Sellisena loob võõras keel sideme teiste tekstidega, ühtaegu võib neid lugeda viidetena teisele kultuuritraditsioonile. Prantsuse ja saksa keele kõrval on Barbarusel mõni ladinakeelne fraas: „Suum cuique, lepi ju!” (Barbarus 1922: 38), „et ei pääseks manu hiritai, / kes võhik kunstin – „asinus ad lyram”” (Barbarus 1922: 93). Esimene näide on tüpograafiliselt rõhutamata, ent teises on ladinakeelne fraas jutumärkidega esile tõstetud. Tõlget ei anta kummalgi juhul.

Mõõdukale manifestsele mitmekeelsusele vastukaaluks on Barbaruse teostes rohkelt võõrsõnu, mida võib vähemalt osaliselt käsitleda latentse mitmekeelsuse laiendusena. Neid esineb igal leheküljel ja kui mõni neist võis tollal olla juba keelekasutusse juurdunud ning seega oma teiskeelsuse suuresti kaotanud, on nende kõrval suur hulk selliseid, mis on lugejale võõrad. Võõrusele osutab ka ajastule iseloomulik

kõikuv ortograafia ja võõrtähtede kasutus isegi seal, kus võiks kasutada eestipärast kirjutust: „tuisat horisondi ange viskub päike-laip” (Barbarus 1922: 61), „elutee looklev zik-zakiline” (Barbarus 1924a: 22). „Eesti keele seaduste alla” heitmist soovitas seejuures 1918. aasta „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat” (EKÕS 1918: XI). Barbarusel võivad hiljem mугanenud sõnad esineda ka oma algkeelsel kujul (*milieu*, *beefsteaks*), seega võiks neid formaalse kriteeriumi järgi liigitada manifestse mitmekeelsuse alla, ent autori jaoks on eri viisil kirjutatud sõnad eesti keelde integreerituse suhtes võrdsed.

Kohanimede kõrval viitavad kultuurilistele seostele isikunimed, mis peale teiskeelsele keskkonnale osutamise loovad seoseid teiskeelsete tekstidega. Ridamisi esineb kirjanike ja kirjandusteoste tegelaste nimesid, millest mõni kordub mitmes luuletuses. Näide on luuletsüklist „Paberist inimene”: „Olnd Dante Alighieri, Don Quijote, – ma Hamlet, / Lear, Werther, Don-Juan, Mephisto, Däämon, Faust” (Barbarus 1922: 7), tsükli motoks on Goethe tsitaat: „Nur allein der Mensch vermag das Unmögliche” (Barbarus 1922: 6).

Lisaks kirjandusele seovad isikunimed teksti moodsa tehnikamaailma: luuletustes leiduvad seesugused nimed nagu Röntgen, Reaumur, Morse, Hughes, Remington, Underwood. Siinjuures jääb seos teiskeelsusega mõneti kaudseks, lugejalt eeldatakse orienteerumist esemelises maailmas, selle kõrval ka pädevust nime väljalugemiseks, eriti kui see satub riimipositsiooni: „linn laulab äiu äiu! ymber rahva myyr, / ma tõusen ... häkselt sygavusse kukun, – / vist on mul palavik? ent puudub Reaumur.” (Barbarus 1924a: 94) Nimede kaudu tõuseb esile rahvusvahelise ja moodsa kultuuri poole pürgimine, mis kõlab kokku võõrsõnade rohkusega.

Ka avangardi keelejooned on Barbarusel tugevalt esindatud, ent nende osakaal suureneb ajaga. „Katastroofides” esineb keeleuuenduslikke jooni, nagu *tet-/t-par-titsiipi* (*saavutet*), vokaalmitmust (*kappese peidet*), kuid radikaalse keeleuuenduse jooni veel ei paista. Küll aga tõusevad need esile „Vahekordades” ja eriti „Geomeetrilises inimeses”, kus ilmnevad muu hulgas *n*-inessiiv (*algusen*), *den*-vorm (*sündiden*), *i*-tegijanimi (*rändai*), *u* asemel *vv* (*põvve*). Samamoodi kasvab võõrsõnade ja latentse mitmekeelsuse osakaal – näib, et keeleuuendus ja mitmekeelsus käivad kokku ning tekitavad teistmoodi poeetilise maailma. Uue luule loomise taotluslikkust kinnitab Barbarus oma manifestis „Meie kirjandusloomingulik staatus quo”: „[---] uus luule on kosmiline, internatsionaalne – inimkonna luule, tungides välja isiku, rahvuse raamist üle maade ja merede ääretusse ruumi” (Barbarus 1924b: 4). Seda peegeldab ka Barbaruse uue „kosmilise, internatsionaalse” kirjanduskeele loomine.

Barbaruse avangardsus ning keeleuuenduslikkus on tihedas seoses mitmekeelsuse ja võõrsõnalisusega ning veelgi ilmsemalt kui Alle loomingu on Barbarusel need tunnused rahvusvahelise suurlinliku kultuuri osised.

Henrik Visnapuu

Visnapuu oli koolitanud end õpetajaks ning 1910. aastatel õpetajana töötanud. Katkendlikud ülikooliõpingud Eestis ja Saksamaal lõpudiplomini ei viinud. Visnapuu liitus Siuruga ning tema esikkogu ilmus samuti rühmituse väljaandel.

Kogud „Talihari”, „Höbedased kuljused” ja „Käoorvik” sisaldavad eri aegadel kirjutatud tekste, millest vanemaid on puhuti keeleliselt redigeeritud. Kogud on erilised, komponeerimisaluseid on Visnapuu ise kirjeldanud: „„Talihari” sisaldab poeese 1915–1919 aastani, mis kajastavad sõja, revolutsiooni ja ühiskondliku elu murrangut isikun”, „„Höbedased kuljused” sisaldavad luuletusi 1914 a. päale, mis on inspireerit kõige kaugemale minevalt muusikaalsest ja arhitektoonilisest printsibist”, ning „Käoorvik” kätkeb „armulaule 1918 a. alates” (Visnapuu 1920c: 78). Niisiis võiksid Visnapuu keelevalikute puhul kaasa mängida nii temaatika kui ka aeg, oluline on samuti radikaalse keeleuuenduse hoogne kasutuselevõtt. Visnapuu on keeleuuenduse kõige agaram kasutaja, aga see ei ilmne kogudes ühtlaselt (vt Hennoste 2016: 401). Kui võrrelda neid samal aastal trükitud raamatuid, torkavad erinevused juba visuaalselt silma. Teistele keeltele viitamine näib aga ühtlane. Manifestset mitmekeelsust esineb vähe ja ka latentseid viiteid ei ole palju. Isikunimed luuletustes viitavad sageli piiblile ja seesuguseid osutusi leidub peaaegu kõikidel siin käsitletud autoritel. „Taliharja” ajastuga kaasa kõlavate luuletuste seas on pöördumine sugularahva poole: „Kas nüüd või iialgi! me wennad soomlased, / me purustame wõõrad ahelad” (Visnapuu 1920a: 70), ent võõras keel ei ole kuigi tähtis.

Ka võõrsõnu Visnapuu kuigi palju ei kasuta, kuid epigrammide osa „Taliharja” muidu tõsiste ja valulike luuletuste kõrval annab kätte huvitava viite. Just neis on äkitselt tihedalt teiskeelseid sõnu ja fraase: „Püha habemega krokodill, / Kürie eleison!” (Visnapuu 1920a: 88), „Καλοκάγαθος! Eks ole muu kõik rumalus?” (Visnapuu 1920a: 88) Kreekakeelne fraas on ühel puhul ladina ja teisel kreeka tähestikus. Miks, seda oskame ainult oletada, aga kaasa võib mängida see, et näidetest esimene on seotud religioosse diskursusega, teine viitab antiikkirjandusele. Epigrammis „Pierrot (Joh. Semper)” leidub prantsuse ja vene keelt: „Kõik mäng ja sport, / kõik crème ja tort, / ah, чорт!” (Visnapuu 1920a: 89) Keelte valik on siinjuures seotud isikutega, aga tähelepanu väärib epigrammides ka mugandatud võõrsõnade esinemine: *kämäleoon*, *lornjett*, *ichthyosaurus*. Võõrelemendid tulevad niisiis selgelt esile seoses naljategemisega ja sedasama võib täheldada teistes kogudes, eriti „Höbedastes kuljustes”, kus radikaalne keeleuuendus saab sisse suure hoo, lisaks eespool nimetatud joontele haarab Visnapuu oma võttestikku vokaalharmoonia. Võõrsõnad esinevad peamiselt ülemeelikut laadi luuletustes: „sul on üks imeilus väike asi must, / diskreedi koha soojain voldtiden / ja kaksiti käib kokku poltiden” (Visnapuu 1920b: 39). Tähenduslikult tihendatuna võib lugeda võõrsõnu täis pikitud luuletust „Kuressaare”: „Ah! nõnda ongi siis see Kuressaare, / et meri nagu haisev virtsalomp, / miasmest kubi-sev, ja õhk – insekte miriaad, / mis langeb suhu, silmä, pähe kui kaskaad” (Visnapuu 1920b: 31), seda enam, et luuletuse lõpus on otsene viide keeltele: „kel kõiki keeli päale eesti räägib suu, / mis reostada kardab keelest madalast. / Jah! saksiklus ja sopp – see linna aare!” (Visnapuu 1920b: 32)

Neutraalses positsioonis on pealkirjadena esinevad võõrsõnad, mis on enamasti juba keelekasutusse juurdunud, eriti luules (*proloog, epiloog, autobiograafia, melankoolne*). Ka temaatika võib kaasa tuua võõrsõnade kasutamise, nagu luuletuses „Vaarao tytär”, kus esinevad sõnad *pyramiid, sarkofaag*, aga ka *brongstõmmu*, mille puhul on kasutatud võõrapärase ortograafiat (1918. aasta õigekeelsussõnaraamatus esineb märksõnana *pronks* (EKÕS 1918: 90)). Niisiis on võõrosiste kasutamist mõjutanud temaatika ja eelkõige naljaviskamine. Visnapuu radikaalne keeleuuendus on küll paljus sarnane Barbaruse ja Alle stiiliga, kuid meid huvitavas punktis põhimõtteliselt teistsugune: mitmekeelsus ei kuulu Visnapuu keeleuuenduse programmi.

Lõunaeeestilisus ja ühes sellega kõlalisus on Visnapuule märksa olulisemad kui moodsa maailma viited ja teised keeled. Nii kuulutab Visnapuu Aavikule: „Teie olete vist tähele pannud, et uuvenduste tarvitamisel teatava kirjanikkude sugupõlve juuren mingisugune iseenesest sündind kokkulepe valitseb ning et see kokkulepe selle poole sihib, et kirjakeele murrakut niipalju kui võimalik plastilikuma lõuna-eeesti murraku poole tagasi painuta” (Visnapuu 1923: 341).

Lõunaeeesti keel oli Visnapuu kodukeel ning lõunaeeestiliste keeleuuendusjoonte kasutamise kõrval kirjutas ta läbinisti lõunaeeestikeelseid luuletusi. Niisiis kuulusid need keeled kokku, ent olid ometi ka lahus. Siinses artiklis me nende vahekorda ei käsitle, ent väärrib tähelepanu, et „Taliharjas” on irooniliste, võõrkeeli täis puistatud epigrammide kõrval lõunaeeestikeelne valusalt tundlik „Manitsus pühitsusele” – lõunaeeesti keeles saab rääkida sügavaist ja olulistest asjadest, võõrad keeled jäävad pilamise juurde.

Kokkuvõte

Mitmekeelsuse võtmine keeleuuenduslikku programmi pole ühemõtteline, uuene-misel on mitu nägu, kuid kindlasti on nende nähtuste vaheline side oluline aspekt tervikpildis. 1920. aastate algus oli radikaalse keeleuuenduse tipphetk ning sellel suundumusel luules on kaks juhtkuju: Henrik Visnapuu ja Johannes Barbarus. Nad on mõlemad avangardsed, kuid erinevalt. Visnapuu programmi kuuluvad futuristliku keelelammutuse elemendid ning soov eesti keelt lähendada lõunaeeesti keelele, kuid see ei pruugi tähendada mitmekeelsust. Barbaruse programmis otsitakse aja-järgule omast uutmoodi kultuuri ja „kosmopoliitset suurlinnainimest” (vt Hennoste 2019: 33), kelle maailmas peavadki pörkuma ja põimuma eri keeled, omad ja võõrad hääled. Barbarusel, aga ka August Allel, on mitmekeelsus keelelise ja kirjandusliku programmi osa, see seostub urbaanse ja kosmopoliitse kultuuri levikuga, samuti sõja ja revolutsioonidega, mida äsja oli kogetud ning mis mõjutasid vaadeldud raamatute sisu. Visnapuu avangardsusse kanduv luule on võrreldes Barbaruse ja Alle omaga palju omakeelsem. Visnapuu keelekasutuse märgatav erinevus Barbarusest ja Allest tuli välja ka arvandmetest: võõrsõnade kasutamise osas oli suhtarvude erinevus koguni mitmekordne.

Viiest autorist on keeleliselt kõige eripärasem Gustav Suits, kelle seosed kollektiivsete keeleuuenduslike taotlustega on lödvad ja kes uuendab keelt väga isikupärasel

viisil. Vaatlusalustest autoritest tahab Valmar Adams kõige lähemal seista Suitsule, kuid keelelises mõttes on ta pigem lähedane Johannes Aavikule – muidugi vaadates mööda Aaviku kriitikast snobistliku võõrkeelsuse asjus.

Viie autori näitel tulid välja keeleuuenduse ja mitmekeelsuse vahelised seosed, aga ilmnedid ka teised põhjused, miks mitmekeelsust on kasutatud. Barbarus tahtis keelt, kirjandust ja kultuuri järsult uuendada, Suits näidata paljukeelset maailma selle tege-likkuses, Alle õpetatud mehena luua salakeelseid sõnumeid, Adams viibida soliidses seltskonnas ning Visnapuule pakkus võõras element nalja. Tõsi, need põhjused võivad esineda üheskoos ja põimitult. Lähemalt vaadates on pilt veelgi keerulisem, kuid nimetatud tendentsid on olulised ja neid tasub märgata mujalgi kirjanduses.

KIRJANDUS

- Aavik, Johannes 1921.** Puudused uuemas eesti luules. Äratrükk „Eesti Kirjandusest”. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus.
- Adams, Vilmar 1924.** Suudlus lumme. Tartu: Sõnavara.
- Alle, August 1921.** Carmina barbata. Tartu: Odamees.
- Barbarus, Johannes 1920.** Katastroofid. [1919–1920]. Tallinn: Auringo.
- Barbarus, Johannes 1922.** Vahekorrad. (1920–1922). Tartu: Tarapita.
- Barbarus Johannes 1924a.** Geomeetriline inimene. V. kogu värsse. Tallinn: Propeller.
- Barbarus, Johannes 1924b.** Meie kirjandusloomingulik staatus quo. – Lilulii, nr 1, lk 3–5.
- Deganutti, Marianna 2024.** Literary multilingualism: exploring latent practices. – Textual Practice, nr 4, lk 594–613. <https://doi.org/10.1080/0950236X.2022.2150678>
- Dembeck, Till 2017.** There is no such thing as a monolingual text! New tools for literary scholarship. – Polyphonie – Mehrsprachigkeit_Kreativität_Schreiben, 1. <https://hdl.handle.net/10993/31641>
- Domokos, Johanna 2020.** Multilingualism in the contemporary Finnish literature. – Multilingualism and Multiculturalism in Finno-Ugric Literatures 2. Toim J. Domokos, Johanna Laakso. Wien: LIT Verlag, lk 39–60.
- Domokos, Johanna; Deganutti, Marianna 2022.** Four major literary code-switching strategies in Hungarian literature. Decoding monolingualism. – Hungarian Studies Yearbook, nr 1, lk 34–63. <https://doi.org/10.2478/hsy-2021-0004>
- EKÕS 1918** = Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne (E. K. S. Keeletoimekonna toimetused, 5). Toim Jaan Tammemägi. Tallinn: Rahvaülikool.
- Eriksson, Harriet; Haapamäki, Saara 2011.** Att analysera litterär flerspråkighet. – Svenskan i Finland 12. Toim Sinikka Niemi, Pirjo Söderholm. Joensuu: University of Eastern Finland, lk 43–52.
- Grutman, Rainier 2024.** How literary texts 'stage' code-switching. – Forum for Modern Language Studies, kd 60, nr 1, lk 19–40. <https://doi.org/10.1093/fmls/cqae022>
- Haapamäki, Saara; Eriksson, Harriet 2017.** Flerspråkighet i Kjell Westös romaner: Om en analysmodell och dess tillämpning. – Språk och stil, nr 27, lk 159–188.
- Hennoste, Tiit 2016.** Eesti kirjanduslik avangard 20. sajandi algul. Hüpped modernismi poole I. (Heuremata. Humanitaarteaduslikke monograafiaid.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hennoste, Tiit 2019.** Johannes Semper hobusega. Avangard, takerduja tehnika ja looduse vahel. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 23, lk 33–53. <https://doi.org/10.7592/methis.v18i23.14798>

- Huss, Markus; Tidigs, Julia 2015. The reader as multilingual soloist: Linguistic and medial transgressions in the poetry of Cia Rinne. – *Rajojen dynamiikkaa, Gränsernas dynamik, Borders under Negotiation, Grenzen und ihre Dynamik: VAKKI-symposiumi XXXV*. Vaasa 12.–13.2.2015. Vaasa, lk 16–24.
- Kellman, Steven. G.; Lvovich, Natasha (toim) 2021. *The Routledge Handbook of Literary Translingualism*. New York: Taylor & Francis. <https://doi.org/10.4324/9780429298745>
- Kruus, Rein 1984. Valmar Adamsi kirjanikutee alguse taustast. – *Looming*, nr 1, lk 119–124.
- Laakso, Johanna 2011. Linguistic approaches to Finno-Ugric literary multilingualism. – *Multilingualism and Multiculturalism in Finno-Ugric Literatures*. Toim J. Laakso, Johanna Domokos. Wien: LIT, lk 26–34.
- Linno, Saara Lotta; Lukas, Liina 2022. Mitmekeelsus Eesti luules. – *Keel ja Kirjandus*, nr 8–9, lk 792–811. <https://doi.org/10.54013/kk776a10>
- Mende, Jana-Katharina (toim) 2023. *Hidden Multilingualism in 19th-Century European Literature. Traditions, Texts, Theories*. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110778656>
- Mihkla, Karl 1940. Jooni August Alle elust ja loomingust. – *Looming*, nr 7, lk 747–752.
- Peep, Harald 1969. Eesti lüürika kujunemislugu aastail 1917–1929. Väitekiri filoloogiadoktori teadusliku kraadi taotlemiseks. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool. (Käikiri TÜ kultuuriteaduste instituudi raamatukogus.)
- Sebba, Mark 2013. Multilingualism in written discourse: An approach to the analysis of multilingual texts. – *The International Journal of Multilingualism: Cross-Disciplinary, Cross-Linguistic Studies of Language Behaviour*, kd 17, nr 1, lk 97–118. <https://doi.org/10.1177/1367006912438301>
- Sisask, Kaia 2018. Noor-Eesti ja prantsuse vaim. (Acta Universitatis Tallinnensis. Humaniora.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Sternberg, Meir 1981. Polylingualism as Reality and Translation as Mimesis. – *Poetics Today*, nr 4, lk 221–239. <https://doi.org/10.2307/1772500>
- Suits 1905 = „Noor Eesti” toim., Noorte püüded. Üksikud mõtted meie oleviku kohta. – Noor-Eesti I. Tartu: Kirjanduse Sõprade kirjastus, lk 3–19.
- Suits, Gustav 1922. Kõik on kokku unenägu. Tartu: Noor-Eesti.
- Süvalep, Ele 2001. Luule 1920–1944. – Epp Annus, Luule Epner, Ants Järv, Sirje Olesk, E. Süvalep, Mart Velsker, Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri, lk 223–269.
- Tidigs, Julia 2014. Att skriva sig över språkgränserna. Flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Visnapuu, Henrik 1920a. Talihari. Tartu: Odamees.
- Visnapuu, Henrik 1920b. Hõbedased kuljused. Poeside neljas raamat. Tallinn: Varrak.
- Visnapuu, Henrik 1920c. Käoorvik. Poeside viies raamat. Tartu: Noor-Eesti.
- Visnapuu, Henrik 1923. Minu vaidluskiri Johannes Aavikule. Äsja ilmud raamatu „Puu-dused uuemas eesti luules” puhul. – *Agu*, nr 11, lk 340–345; nr 12, lk 367–373; nr 14, lk 422–424; nr 15, lk 472–479.
- Võõrsõnade kirjutamine. – EKI teatmik. Eesti õigekeelsuskäsiraamat. <https://eki.ee/teatmik/voorsonade-kirjutamine/#v%C3%B5%C3%B5rs%C3%B5na-tunnused>

Eva Velsker (sünd 1969), PhD, Uppsala ülikooli eesti keele lektor (Engelska parken, Thunbergsvägen 3 L, 75126 Uppsala), eva.velsker@moderna.uu.se

Mart Velsker (sünd 1966), PhD, Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi eesti kirjanduse kaasprofessor (Ülikooli 16, 51003 Tartu), mart.velsker@ut.ee

Multilingual and innovative poetic landscape 1920–1924: Five Estonian poets

Keywords: Estonian poetry, literary multilingualism, language innovation, poetics

This article focuses on manifestations of multilingualism in Estonian poetry between 1920 and 1924. The Estonian language reform that reached its peak during this period and drew on influences from South Estonian has been studied extensively by Tiit Hennoste. One of the questions that remains to be explored is whether multilingualism and language innovation are interconnected. To delimit the material, a substantial proportion of the Estonian-language poetry collections published during the period was examined, and the works of five poets were selected for analysis: Gustav Suits, August Alle, Valmar Adams, Johannes Barbarus, and Henrik Visnapuu. The first four made the most frequent use of multilingualism in poetry during this period, while Visnapuu used foreign languages less frequently but was one of the key figures in language innovation. A database was compiled covering the poetry collections of all five authors, allowing the findings to be quantified to some extent.

The analysis revealed that in Barbarus's poetry, and to some extent also in Alle's, multilingualism can be regarded as part of their innovative aims. These aims involved not only linguistic innovation but also an avant-garde artistic stance, particularly in Barbarus's case. Visnapuu likewise adopted an avant-garde stance, but multilingualism was not an integral part of his artistic and linguistic aims; rather, he used foreign languages primarily to achieve a comic effect.

Direct instances of multilingualism occur most frequently in Suits's and Adams's poetry, but in neither case are they directly associated with language innovation. Suits appears to have sought to represent the linguistic diversity of the world, whereas Adams seems to have used foreign languages primarily as a means of foregrounding his authorial persona.

Among the instances of multilingualism analyzed, Latin and French are the most frequent, despite German and Russian being more widely known in Estonia.

Eva Velsker (b. 1969), PhD, Uppsala University, Department of Modern Languages, Senior Lecturer (Engelska parken, Thunbergsvägen 3 L, 75126 Uppsala), eva.velsker@moderna.uu.se

Mart Velsker (b. 1966), PhD, University of Tartu, Institute of Cultural Research, Associate Professor of Estonian Literature (Ülikooli 16, 51003 Tartu), mart.velsker@ut.ee